

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Život a dílo Jana Mertla

Ondřej Keřka

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Bakalářská práce

Život a dílo Jana Mertla

Ondřej Keřka

Vedoucí práce:

Doc. PhDr. Michal Kubát, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013 .....

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu mé práce Doc. PhDr. Michalu Kubátovi, Ph.D. za odbornou pomoc, cenné rady a čas, který mi věnoval. Také bych rád poděkoval archiváři Radkovi Slunečkovi z Archivu hlavního města Prahy a vůbec všem pracovníkům tohoto archivu, Státního oblastního archivu v Praze a Národní knihovny, bez kterých by tato práce rovněž nevznikla.

Obsah

1. Úvod	7
2. Základní informace o Janu Mertlovi	8
2.1 Život Jana Mertla	9
2.2 Dílo Jana Mertla.....	10
2.3 Pražská sociologická škola	12
3. Pohled Jana Mertla na sociologický výzkum	13
4. Stát podle Jana Mertla.....	16
4.1 Byrokracie.....	17
4.1.1 Byrokracie a stát.....	17
4.1.2 Význam byrokracie	18
4.1.3 Rekrutace.....	19
4.1.4 Ideologie	20
4.1.5 Loajalita byrokracie	20
4.1.6 Vzdělání	21
4.1.7 Problémy byrokratizace.....	22
4.2 Nezaměstnanost.....	22
4.2.1 Důvody nezaměstnanosti	22
4.2.2 Dopady nezaměstnanosti	23
4.2.3 Řešení problému	24
4.3 Návrhy změn ve fungování Československa.....	25
4.3.1 Demokracie.....	25
4.3.2 Politické strany	27
4.3.3 Odbory.....	28
4.3.4 Administrativa	28
5. Jan Mertl a kolaborace	30
5.1 Obvinění	30
5.2 Některá díla vedoucí k obvinění	32
5.2.1 Dnešní Německo.....	33
5.2.2 O dnešním Německu (předneseno v Českém Rozhlase dne 20. září 1939)	34
5.2.3 Zásady sociální politiky v autoritativních státech.....	35
5.2.4 Naše národní pospolitost v nové Evropě.....	35

5.2.5 Dante a říšská myšlenka	36
5.2.6 Pracovní řád v Říši a Itálii	37
5.2.7 Péče o mládež v autoritativních státech	37
5.3. Mertlova vyjádření k obvinění.....	38
5.3.1 Vyjádření k činnosti v Českém svazu pro spolupráci s Němci	38
5.3.2 Vyjádření k vědecké a publikační činnosti.....	40
5.4 Výslechy svědků.....	42
5.5 Rozsudek.....	43
6. Jan Mertl a nacistické Německo	45
7. Závěr	47
8. Seznam literatury	50
9. Resumé	52

1. Úvod

Tématem této bakalářské práce je Život a dílo Jana Mertla. Jan Mertl byl výrazným sociologem pražské sociologické školy. Vzhledem k uzavření českých vysokých škol nacisty nemohl vykonávat svoje povolání, byl však prezidentem Háchou jmenován do funkcí v Českém svazu pro spolupráci s Němci. Tyto funkce a jeho publicistická činnost během války mu později vynesly obvinění z kolaborace s okupanty. Na základě těchto obvinění byl po 2. světové válce souzen, obvinění byl ale zproštěn. Cílem této práce je popsat život a dílo Jana Mertla a vytvořit tak ucelený přehled o jeho osobě. Vzhledem k tomu, že jsem studentem oboru politologie, podrobněji se chci dále věnovat části díla, ve které se Jan Mertl zabýval svojí představou o státu a společnosti. Touto částí Mertlova díla se zabývám také proto, že zde Mertl jasně vyslovil své názory a představy, zatímco ve zbytku díla používá nehodnotící přístup a popisuje tedy hlavně tehdejší stav. Jelikož obvinění z kolaborace podstatně ovlivnilo Mertlův život a jeho kariéru, chci toto období Mertlova života blíže představit. K vytvoření této práce jsem použil metodu diskurzivní analýzy.

Nejdůležitějšími zdroji pro tuto práci byla hlavně díla Jana Mertla. Vycházím z popisu Mertlovy představy o státě a společnosti, ve srovnání s nacistickým Německem a také z popisu toho, co bylo Mertlovi dáváno za vinu, když byl obviněn z kolaborace. Pro část mé práce, kde se zabývám Mertlovou kolaborací, jsou ale hlavně důležité spisy, které byly v průběhu procesu s Janem Mertlem vytvořeny. Tyto spisy obsahují obvinění, výpovědi Jana Mertla, výpovědi svědků, některá kontroverzní díla a samotný rozsudek. Spisy jsou dostupné v Archivu hlavního města Prahy a ve Státním oblastním archivu v Praze. Pro získání základní představy o osobě Jana Mertla a pro některé doplňující informace jsem použil knihu Zdeňka R. Nešpora *Republika sociologů a jeho článek Jan Mertl: sociolog-kolaborant, nebo oběť okolností?* uveřejněný v *Sociologickém časopise*. Pro porovnání myšlenek Jana Mertla a

nacistického Německa jsem použil knihu Františka Bauera *Mein Kampf* očima historiků a knihu *Třetí říše úvod do studia* od Dietrmara Süße a Winfrieda Süße. Tyto knihy jsem vybral proto, že jsem chtěl v práci zdůraznit, jak některé ideologické představy nacismu, tak jeho praktické projevy v politice Německa.

V této práci tedy nejprve stručně představím profesní život Jana Mertla, jeho hlavní díla a poté uvedu základní informace o pražské sociologické škole. Za důležitou součást mé práce považuji kapitolu, kde se budu zabývat pohledem Jana Mertla na sociologický výzkum. Jan Mertl ve svém díle popisuje jaké pojmy a jaké přístupy používá ve svých pracích. Dle mého názoru je představení Mertlova pohledu na sociologický výzkum důležité pro lepší pochopení jeho díla. Hlavními tématy mé práce je však pohled Jana Mertla na stát a společnost a obvinění Jana Mertla z kolaborace. Mertl svoji představu o státě a společnosti formuloval zejména v díle *Byrokracie* a v díle *Co s politickými stranami*. Představení částí těchto děl je hlavní náplní kapitoly *Stát podle Jana Mertla*. Cílem kapitoly *Jan Mertl a kolaborace* je popsat z čeho byl Jan Mertl obviněn, jak se hájil, co k jeho obvinění vypověděli svědci a jak rozhodl soud. Na konec práce jsem zařadil kapitolu *Jan Mertl a nacistické Německo*. Účelem této kapitoly je srovnat myšlenky Jana Mertla s myšlenkami nacistického Německa. Nejde mi však o komplexní analýzu problému, ale chci v této části i vzhledem k obvinění Jana Mertla z kolaborace porovnat tyto myšlenky a zjistit tak, zda a jaká byla podobnost jeho názorů na fungování státu s názory nacistického Německa.

2. Základní informace o Janu Mertlovi

Tato část mé práce je koncipována jako základní představení osobnosti Jana Mertla. Nejprve zde uvedu hlavní události Mertlova života a jeho kariéry, poté některá jeho nejdůležitější díla a nakonec stručně představím Pražskou sociologickou školu, do které se Jan Mertl řadí.

2.1 Život Jana Mertla

Jan Mertl se narodil 11. prosince 1904. V roce 1923 dostudoval gymnázium. V roce 1927 získal titul na právnické fakultě Univerzity Karlovy (Nešpor 2012: 344–345). Mertl také studoval sociologii u Břetislava Foustky na filosofické fakultě. Toto studium však nedokončil a vydal se na zahraniční stáže do Heidelbergu, Ženevy a Frankfurtu nad Mohanem (Nešpor 2011: 156). Cestu uskutečnil v letech 1928–29, část nákladů bylo hrazeno ze stipendia ministerstva školství (Nešpor 2012: 345).

Po návratu ze zahraničí Jan Mertl nastoupil na pražský magistrát jako úředník (Nešpor 2011: 156). Po dvou letech byl povýšen na koncipistu a po dalším roce mohl složit praktickou politickou zkoušku, která byla podmínkou pro zastávání vyšších úřednických funkcí. V roce 1935 byl Mertl jmenován magistrátním komisařem. (Nešpor 2012: 345–346).

Mezitím v roce 1932 se Jan Mertl habilitoval ze sociologie na Vysoké škole obchodní a jako soukromý docent začal přednášet. Jako mimořádný vyučující byl schválen v únoru roku 1933 (Nešpor 2012: 346). V roce 1938 byl jmenován mimořádným profesorem a stal se vedoucím vlastního ústavu (Nešpor 2011: 156). Spolu s Mertlem byl zaměstnancem Ústavu sociologie a politiky Čeněk Adamec¹. Vzhledem k získání placeného akademického místa musel Mertl opustit pražský magistrát (Nešpor 2012: 353).

V červenci roku 1938 přijal Mertl pozvání Mezinárodní společnosti pro obchodní vzdělání v Berlíně. Součástí návštěvy byla také exkurze předvádějící výdobytky nacistického hospodářství. Společně s dalšími autory, kteří absolvovali tuto exkurzi, byl Jan Mertl vyzván, aby sepsal dílo shrnující nově nabyté zkušenosti. Dílo bylo nazváno Dnešní Německo a vyšlo až po vzniku protektorátu. Prezident Hácha jmenoval Mertla předsedou přípravného výboru Českého svazu pro spolupráci s

---

¹ Čeněk Adamec patřil mezi zakladatele českého výzkumu veřejného mínění (Nešpor 2012: 360). Čeněk Adamec byl také jediným žákem Jana Mertla (Nešpor 2011: 160).

Němci, poté byl Mertl zvolen jednatelem tohoto svazu a nakonec se stal jeho místopředsedou a tím byl až do roku 1942, kdy byl svaz zrušen (Nešpor 2012: 353–354).

Po 2. světové válce bylo Ministerstvem školství a osvěty s Mertlem zahájeno kárné řízení a poté také trestní řízení z důvodu údajné kolaborace. Mertl byl sice nadále formálně zaměstnancem Vysoké školy obchodní (až do roku 1947), ale bylo mu zakázáno přednášet. V roce 1947 byl Jan Mertl soudem očištěn z nařčení, že za války kolaboval. Toto rozhodnutí však neznamenovalo návrat do akademického prostředí (Nešpor 2012: 355–358).

Vzhledem k tomu, že se Jan Mertl nemohl vrátit k přednášení na vysoké škole, musel si vydělávat jiným způsobem. Začal tedy psát projevy předúnorovým představitelům obnovené národně socialistické strany. Na začátku 50. let mu přátelé zajistili úřednické místo v pražském OPBH, kde pracoval až do odchodu do penze v roce 1968. Jan Mertl zemřel při autonehodě v říjnu roku 1978 (Nešpor 2012: 359–360).

2.2 Dílo Jana Mertla

Jako nejdůležitější díla Jana Mertla vidím knihy Politické strany a jejich základy a typy v dnešním světě (1931), Byrokracie (1937), Co s politickými stranami (1938), Dnešní Německo (1939) a Z dějin politického myšlení (1943). Tyto knihy dále podrobněji představím v této kapitole. Důležité jsou také jeho přednášky, které byly později rovněž vydány. Jde o přednášku Ideologie parlamentarismu a naše doba (uveřejněná v publikaci Volební reformy I., 1933) a o přednášku O dnešním Německu (1939), která byla přednesena v Českém rozhlase dne 20. září 1939. Rovněž samostatně publikován byl jeho článek Naše péče o nezaměstnané (1933), který byl původně otištěn v časopisu Sociální problémy. Jan Mertl také napsal předmluvy k

dílům Povolání jako politika od Maxe Webera (1929), Z politických spisů Friedricha II. Velikého, krále pruského (1940) a Leviathan neboli o podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského od Thomase Hobbesa (1941).

Mimo výše uvedená díla Jan Mertl také publikoval články do různých periodik. Šlo o časopisy Naše doba, Sociální revue, Parlament a Sociální problémy. Do těchto periodik Mertl přispíval ještě před 2. světovou válkou (Nešpor 2012: 347–348). V době 2. světové války Jan Mertl přispíval do časopisů Přítomnost, Venkov, Nedělní české slovo, Práce a hospodářství, Brázda a Sociální pracovnice (MLS Praha 1946: 78)².

V knize politické strany a jejich typy v dnešním světě se Jan Mertl zabývá komplexně problematikou politických stran. Představuje zde nejprve různé teorie o rozdělení a vzniku stran. Poté rozděluje systémy politického stranictví na typy, kterými se dále podrobněji zabývá na příkladech konkrétních států. Jan Mertl v této knize popisuje čtyři typy systémů politických stran (programový, dvoustranný, osobnostní a systém jediné strany) (Mertl 1931: passim).

Jan Mertl se v knize byrokracie zabývá vztahem státu a úřednictva. Nejprve zde uvádí čtenáře do problematiky, poté se věnuje vývoji byrokracie v absolutistickém státě a dále se zabývá byrokracií v demokracii. V této části knihy Mertl popisuje byrokracii v Anglii, Spojených státech severoamerických, Francii a v Československu (Mertl 1937: passim).

Publikace Co s politickými stranami je rozdělena na tři části. V první části se Jan Mertl věnuje politickému stranictví v Československu. Ve druhé části se pak zabývá československou vládou a byrokracií. V závěru této práce Jan Mertl na základě předchozích kapitol formuluje doporučení pro další vývoj v Česko-Slovensku po událostech podzimu roku 1938 (Mertl 1938: passim).

---

² V této práci označuji spis ze Státního oblastního archivu v Praze názvem fondu (MLS Praha) do kterého tento spis patří. I když dokumenty zařazené do toho spisu vznikaly zejména v roce 1947, označuji tento spis rokem 1946. V tomto roce byl spis založen a rok 1946 je použit i v jeho signatuře.

Jan Mertl byl hlavním autorem knihy Dnešní Německo. Dalšími autory byli Ing. Dr. Vladimír Klimecký, Ing. Adolf Hlavatý, Ing. Dr. Jozef Z. Schneider a Ph. Dr. Tomáš Krejčí. Kniha měla za úkol představit národně socialistické Německo veřejnosti. Jan Mertl je autorem kapitol Ideologie německého národního socialismu, Poměr strany a státu, Právní a organizační základy národně socialistického státu a Sociální politika v dnešním Německu (Mertl 1939a: passim).

V roce 1943 Jan Mertl vydal knihu Z dějin politického myšlení. V této knize postupně Mertl představil základní politické teorie. Představuje zde například myšlenky Platona, Aristotela, Machiavelliho, Hobbesa, Locka, Montesquieho a Rousseaua. Kniha vznikla na základě jednotlivých studií, které vycházely v týdeníku Brázda. Mertl však knižní vydání doplnil dvěma kapitolami. V první se zabýval německým romantismem v politice a v druhé italským fašismem a německým národním socialismem. Název této kapitoly je Na cestě k novému řádu (Mertl 1943: passim).

2.3 Pražská sociologická škola

Vznik pražské sociologické školy se datuje na přelom 20. a 30. let 20. století (Nešpor 2011: 138). Jádrem pražské sociologické školy se stali tři přátelé Otakar Machotka, Jan Mertl a Zdeněk Ullrich, kteří se sešli v semináři Břetislava Foustky na pražské filosofické fakultě. Později se zejména formální a organizační hlavou pražské sociologické školy stal Josef Král, který zaštil činnost tří výše zmíněných badatelů (Nešpor 2011: 137–138).

Hlavním krédem pražské sociologické školy bylo: „[...] sociologie musí být empirickou vědou, založenou na skutečnosti. Musí popisovat společnost tak, jak je, a

neuvádět, jak má být.“ (Machotka 2001: 148–149)³. Podle Machotky a Ullricha měla sociologie na základě sociálního dění odkrývat platné pravidelnosti a typy, pouze ale na základě empiricky podložené indukce. Dle jejich slov si však uvědomovali, že sociální vědy nepopisují skutečné sociální jevy v jejich vzájemné závislosti, ale popisují pouze abstrakce ze sociálního života a zachycují jej tak pouze v jeho hlavních obrysech (Nešpor 2011: 138–139).

3. Pohled Jana Mertla na sociologický výzkum

V Kapitole Metoda v knize Politické strany jejich základy a typy v dnešním světě se Jan Mertl zabývá mimo jiné svým pohledem na zkoumání státu a společenských jevů. Toto téma považuji za důležité pro pochopení toho, jak Mertl přistupoval k výzkumu a jak koncipoval svá díla. Mertl zde tvrdí, že jednostrannost při pozorování sociálních jevů je zavádějící. Ilustruje to příkladem, kdy se národohospodář věnuje a zajímá pouze o jevy hospodářské, právníka zajímají jenom normy a řády a tzv. politický vědec se zajímá pouze o „čistou politiku“. Podle Mertla existují pouze *totální sociální jevy*. V těchto jevech jsou zastoupeny všechny jednotlivé stránky sociální skutečnosti, ale přitom některé z nich vystupují více na povrch a budí klamné zdání, že jsou důležitější (Mertl 1931: 5–6). Toto nejlépe ilustruje následující citace z jeho knihy: „Slavný národohospodářský » Homo economicus ‹«, který přichází na trh statků a snaží se vždy a všude dosíci co největšího úkoje svých potřeb s vynaložením nejmenší námahy, je pouhou racionalistickou fikcí národohospodářů. Na skutečném trhu statků se setkáváme jedině s celým člověkem se všemi jeho názory, city, vášněmi, předsudky a tato skutečnost nezůstává přirozeně bez vlivu ani na jeho hospodářské hodnocení. Stejně je tomu i s jevy mravními, politickými atd. Tím nechceme popírat nutnost specialisace a účelné dělby práce v oblasti sociálních věd.

---

³ Ze vzpomínek Jarmily Machotkové, manželky Otakara Machotky (Machotka 2001: 148).

Popíráme jen nevraživou soběstačnost těch sociálních vědců, kteří nevidí nebo nechtějí vidět oněch souvislostí, neboli požadujeme pro všechny sociální vědy *jednotnou sociologickou metodu*“ (Mertl 1931: 6).

Jako problém, který znesnadňuje popis sociálních skutečností, vidí Jan Mertl *nedokonalost pojmového aparátu*. Tvrdí, že většina pojmů, které sociologie používá, nevznikla vědeckou cestou, ale tyto pojmy byly převzaty z praktického sociálního života a tím pádem jsou citově a ideově zabarveny. Zachycování sociální skutečnosti se tak stává obtížnější (Mertl 1931: 7).

Důležitým faktem při zkoumání sociálních jevů je podle Mertla *pluralita příčin*. Dle Mertla má každý sociální jev (válka, revoluce atd.) větší množství příčin. *Pluralita příčin* vzniká, podle Mertla, spolu s *totálními sociálními jevy* a všemi dalšími sociálními jevy v duši jednotlivce. Nositelem všech sociálních jevů je jen jednatel. Mertl tvrdí, že společnost je jen abstraktní výraz pro meziindividuální vztahy. Jednatel ve svém podvědomí neodděluje jednotlivé sociální vztahy od sebe, ale tyto vztahy působí jeden na druhý. Tímto Mertl vysvětluje proč neexistují samostatné jevy hospodářské, právní, politické atd., ale také proč sociální vztahy jsou vždy pluralitní (Mertl 1931: 7–8).

Jan Mertl také v souvislosti se sociologickým zkoumáním mluví o *sociálních procesech*. Podle Mertla sociální jevy po svém vzniku nezůstávají statické, ale vyvíjejí se. K vývoji nedochází pouze působením vnějších příčin, ale také jistou vnitřní setrvačností. Mertl tento proces nazývá *svézákonnost*. Toto tvrzení ilustruje příkladem: „Jak ještě uvidíme, politické stranictví vyrůstá na příklad uvnitř demokratického parlamentarismu a nese v sobě znaky z tohoto jevu přejaté (teritorialismus, majoritní rozhodování apod.). Při tom však jest čím dále tím více ovládáno silami, jež s původním demokratickým parlamentarismem nemají ničeho společného a jež vznikají uvnitř stranictví samého, zejména jako důsledek jeho stále rozsáhlejší organizace (na př. tendence k oligarchisaci, k centralismu, ústředních

orgánů, strojovitosti celého stranického aparátu“ (Mertl 1931: 8). Podle Mertla je však složitost příčinných vztahů mezi jevy ještě komplikovanější. Každý sociální jev působí na příbuzné sociální jevy, které mu předcházely a způsobuje změny v jejich průběhu. Proto je podle Mertla problém stanovit přesnou řadu příčinných vztahů a určit, který jev je příčinou a který následkem. Nejde tedy jen o akce a reakce, ale také o *interakce*. Dle Mertla sociální jevy nepůsobí pouze jeden na druhý, ale na sebe navzájem (Mertl 1931: 8).

Mertl také upozorňuje na správné zařazení jevů o kterých mluvíme. Jde o správné chápání pojmu v kontextu historické doby. Například u pojmu demokracie a národ Mertl tvrdí, že je důležité si uvědomit, o jakém období mluvíme. Říká, že je důležité vnímat rozdíl u starověké demokracie a demokracie nové doby, či u středověkého pojetí národa a pojetí národa moderní doby. Podobný problém Jan Mertl vidí u přehlížení sociálních rozdílů, kdy je často sociální jev paušalizován na celý národ a nereflexuje sociální rozdíly. Jan Mertl tvrdí, že sociální jevy se jinak projevují u střední buržoasie a jinak u rolnictva, či velkoměstského proletariátu a toto by mělo být reflektováno v jejich popisu (Mertl 1931: 8–9).

Jan Mertl vidí jako nemožné, aby sociální vědy mohly kvantitativně měřit příčiny a intenzitu sociálních jevů. Podle něj můžeme identifikovat tyto příčiny a v nejlepším případě můžeme říci, jaká příčina je nejpravděpodobnější. Z jeho pohledu nedosáhnou sociální vědy nikdy exaktnosti věd přírodních. Z výše řečeného podle Mertla vyplývá, že není možné stanovit přesné abstraktní zákony o sociálních jevech. Tvrdí, že v minulosti se vědci dopouštěli spíše filosofických než vědeckých závěrů a že často byly všeobecné zákony tvořeny pouze na základě zkušeností z jednoho civilizačního okruhu, případně národa a někdy dokonce i pouze z jedné sociální skupiny daného národa. Vědci se tak dopouštěli, spíše než formulování tezí z čistě vědecké touhy po poznání, tvorby ideologií. Jejich hlavní snahou bylo opřít své sociální ideály o jasně formulovanou filosofii. Tento stav byl však neodpovídající

realitě, a proto se moderní sociologie odklonila od tvorby všeobecných zákonů a přešla k metodě typového výzkumu, tedy k typologii (Mertl 1931: 9–10).

Jako zásadní problém při sociologické práci Jan Mertl shledává získávání podkladů. Podle Mertla je pro kvalitní práci potřeba kvalitních a objektivních pramenů, ideálně sesbíraných samotným autorem. Toto je však v podstatě nemožné a proto autoři používají sekundární prameny. U těchto zdrojů je však dle Mertla problém s objektivitou. U každého člověka je pravděpodobné, že původní informace budou zkresleny a to i přes snahu o objektivitu. Nejvíce je podle Jana Mertla toto poznat u politických monografií, kdy i sebelepší autor má problém s potlačením svých politických názorů. Dalším důležitým problémem je původní určení sekundárních zdrojů. Autor práci píše s nějakým výzkumným záměrem, který nemusí odpovídat záměrům autora, který z jeho díla čerpá. Informace tak neodpovídají cílům výzkumníka, který s nimi dále pracuje (Mertl 1931: 12–13).

4. Stát podle Jana Mertla

V této kapitole se budu zabývat pohledem Jana Mertla na stát. Jan Mertl se ve svých dílech zaměřil na popis fungování jednotlivých států, zejména jejich stranických systémů a byrokracie. Mertl svoji představu o fungování státu a jeho aparátu sepsal v dílech *Byrokracie*, *Naše péče o nezaměstnané a Co s politickými stranami*. Z těchto děl jsem tedy čerpal pro tuto část práce.

V závěru knihy *Byrokracie* Mertl sepisuje svůj názor na to, jak by měla byrokracie ideálně fungovat. V pojednání *Naše péče o nezaměstnané* se Jan Mertl zabývá dopady nezaměstnanosti na stát a snaží se nalézt vhodné řešení pro tento problém. Dílo *Co s politickými stranami*, které se zaměřuje na Republiku Československou, je rozděleno na dvě části. V první části se autor zabývá jejím

stranickým systémem a v druhé části vztahem vlády a byrokracie uvnitř Československa. V závěru této knihy formuluje, na základě svých předchozích prací a na základě prvních dvou kapitol práce Co s politickými stranami, doporučení pro další vývoj státu. Tato kniha byla napsána v průběhu roku 1938 a závěrečné doporučení Jan Mertl sepsal i na základě vývoje, ke kterému došlo na podzim tohoto roku. V tomto závěrečném doporučení Mertl uvádí konkrétní kroky, kterými by změnil politický systém Československa. Cílem této části mé práce je shrnout pohled Jana Mertla na stát, který popsal ve výše zmíněných dílech a zformulovat tak jeho představu ideálního státu.

4.1 Byrokracie

V knize Byrokracie se Jan Mertl zabývá vývojem byrokracie a popisuje jednotlivé byrokratické systémy. V závěru práce formuluje svá doporučení k výstavbě fungující byrokracie v moderním státě. V této části mé práce se budu věnovat těmto jeho závěrům.

4.1.1 Byrokracie a stát

Podle Jana Mertla byrokracie tvoří součást státního aparátu, kdy se podoba byrokracie formuje na základě politické složky státu. Byrokracii tak určuje sociální situace místa a doby a politické vedení státu. Mertl ale upozorňuje na pomalost změn v byrokracii, tvrdí, že i když dojde ke změně vládní formy, tak přizpůsobení se byrokracie nové situaci trvá déle a politická složka státu se tedy mění rychleji než jeho byrokratický aparát (Mertl 1937: 241).

Na základě vývoje byrokracie ve státech⁴, kde došlo k vzniku demokratického zřízení, Mertl analyzuje tvorbu byrokracie v moderním demokratickém státě. Autor tvrdí, že demokracie nikde nevytvořila vlastní byrokracii, ale pouze přetvořila byrokratický systém převzatý z jiných forem vlády (Mertl 1937: 242).

Vzhledem k výše uvedeným faktům Jan Mertl definuje tvrzení: „[...] při reformě veřejné správy nelze s úspěchem napodobovat cizí vzory bez vlastní tvůrčí koncepce státní politiky a bez stálého zřetele k rozdílné sociální skutečnosti. [...] Všeobecně lze z naší studie dovodit poznání, že reforma veřejné správy byla a je dosud především otázkou poměru mezi politickým vedením státu a jeho byrokratickým aparátem. Teprve na druhém místě je to otázka administrativní techniky“ (Mertl 1937: 243). Dále Mertl upozorňuje, že reforma veřejné správy je vrcholem výstavby státu a nelze ji tedy provádět povrchně (Mertl 1937: 243).

4.1.2 Význam byrokracie

Význam byrokracie dle Jana Mertla závisí na míře zasahování státu do společnosti. Mertl říká, že v zemích, kde stát začal intenzivně zasahovat do života společnosti, byl vytvořen dobře fungující a společensky vysoce hodnocený byrokratický aparát. Důvodem této síly byrokracie je potřeba silného prostředku, kterým stát zpevní svoji vnitřní jednotnost. Jedině tehdy může stát zasahovat do hospodářského, sociálního a kulturního života (Mertl 1937: 243–244).

Potřeba státních zásahů se podle Mertla zvyšovala se změnou hospodaření, kdy zvyšující se kolektivní potřeby vyžadovaly jednotící řízení a plánování ze strany státu. Důvodem tohoto bylo moderní kapitalistické hospodářství, kde se výrobní i distribuční proces odehrával mezi obrovskými organizacemi. Právě modernizace společnosti vyžadovala podle Mertla státní zásahy nejen v oblasti hospodářské, ale

---

⁴ Anglie, Francie, Spojené státy americké a Československo (Mertl 1937: passim).

také v oblasti kulturní. Zintenzivnění kontaktů mezi lidmi vyvolalo sblížení obyvatel velkých územních celků a demokratizace společnosti vyvolala zmasovění kultury. Z těchto důvodů Mertl usuzuje, že je potřeba státu jako hlavního aktéra v rámci výchovy a kultury. Tyto činnosti přestaly být záležitostí pouze vyšších společenských vrstev a staly se záležitostmi celospolečenskými, které vyžadují státní řízení (Mertl 1937: 244–245). Mertl říká: „Vzrůstající význam byrokracie je osudem moderního masového státu“ (Mertl 1937: 245).

4.1.3 Rekrutace

Jan Mertl vidí rekrutaci nových úředníků, zejména úředníků pro vedoucí posty, jako zásadní prvek, který formuje povahu byrokracie. Tvrdí, že výběr úředníků záleží na společenském řádu a politickém zřízení v daném státě. V absolutistickém státě dle Mertla vybíral stát úředníky na základě poměru státu k jednotlivým společenským vrstvám. Proto se v těchto státech vyskytovala byrokracie kastovního typu, která se s demokratickým vývojem ve státě odcizuje od zbytku společnosti. S demokratizací společnosti tedy došlo k přiblížení byrokratického aparátu k většinové společnosti a vztah úředníků ke státu se změnil na vztah zaměstnance a zaměstnavatele. Výběr úředníků se tak přestal odehrávat na základě rodinné a stavovské prestiže a vycházel z odborných nároků na uchazeče a ze vztahu uchazeče a politické složky státu, tedy spíše ze vztahu uchazeče a konkrétních politických stran (Mertl 1937: 245–247).

Výběr na základě stranického klíče však Jan Mertl považuje za nevhodný, podle něj je potřeba, aby úředník a potažmo tedy celý byrokratický aparát byl loajální celému státu a ne jednotlivým politickým stranám. Proto doporučuje jednotící ideologii jako zajištění loajálního vztahu úřednictva ke státu (Mertl 1937: 247–248).

4.1.4 Ideologie

Mertl hodnotí jednotící ideologii jako zásadní prvek ve vztahu byrokracie a státu a to zejména po společenských změnách, které zapříčinily vymizení oddanosti k panovníkovi a pocitu hrdosti z příslušnosti k určité skupině. Autor považuje ideologii za potřebnou vzhledem k malé stabilizaci společenských struktur a rychlému vývoji v tehdejších společnostech. Tvrdí, že pro politickou složku státu a to jak v demokracii, tak v diktatuře, je ideologie politických stran sjednocujícím poutem. V diktatuře je ideologie jedné vládnoucí strany také ideologií celého státu, kdežto v demokracii se podle Jana Mertla státní ideologie musí nejprve utvořit. Ani byrokracie v demokracii, tak nemá jednotící ideologii a je proto většinou ovládána partikulárními zájmy jednotlivých politických stran a tím je oslabena schopnost byrokratického aparátu sloužit státu jako celku. Z těchto důvodů Mertl doporučuje vytvoření jednotící ideologie, která by zajistila byrokracii loajální ke státu. Podle Mertla nemůže demokratický stát fungovat bez demokratické byrokracie (Mertl 1937: 248–249).

4.1.5 Loajalita byrokracie

Pro zajištění loajality byrokracie vůči státu je podle Jana Mertla důležité zajistit samotnou loajalitu jednotlivých zaměstnanců. Mertl toho chce dosáhnout pomocí zajištění prestiže celého byrokratického aparátu. Jeho cílem je, aby úředníci byli dostatečně hmotně zabezpečeni a aby měli pocit, že jejich povolání má ve společnosti prestižní postavení (Mertl 1937: 249). Mertl tento stav popisuje takto: „Byrokracie musí mít pocit, že je významnou složkou státního aparátu, uznávanou politickým vedením státu i veřejností. Vedoucí byrokracie se nemůže stát skutečně výkonnou a oddanou složkou státu, není-li ve své výkonnosti poháněna těmito stimuly“ (Mertl 1937: 249–250). Autor však upozorňuje, že na rozdíl od soukromého sektoru, stát nemůže motivovat své zaměstnance pomocí touhy po zisku. Stát totiž nemá

prostředky na velké platy pro své zaměstnance, kterými by si zajistil jejich oddanost. Z tohoto důvodu Mertl navrhuje, aby oddanost úředníků byla zajištěna pomocí *ethosu*. Plánuje tak vytvoření prostředí pomocí souboru morálních pravidel a výhod, které tak u zaměstnanců zajistí dobrovolnou pracovní kázeň a touhu po vnitřním uspokojení z vykonané práce. Hmotné zabezpečení by Jan Mertl zajistil pomocí pravidelných příjmů a budováním penzijního zabezpečení. Odmítá, tak účast státních zaměstnanců na zisku, který jejich činnost generuje. Pouze v případech, kdy se stát stává sám hospodářským podnikatelem, připustil by Mertl možnost nějaké formy účasti na zisku. Touhu po zisku jako stimul pro výkon práce tak Mertl nahrazuje zabezpečením životního postavení a *ethosem* služby (Mertl 1937: 250–251).

4.1.6 Vzdělání

Jan Mertl uvádí, že při většině reforem úřednického aparátu nastala otázka zda úředníky vzdělávat specializovaně nebo všeobecně a zda jejich vzdělání má být formálně nebo obsahově zaměřeno. Dle jeho názoru moderní stát potřebuje úředníky kvalitně obsahově vzdělané. Jako nejvhodnější pro tento cíl Mertl vidí vzdělávání pomocí sociálních věd. Jde například o sociologii, národní hospodářství a politickou vědu (Mertl 1937: 252). Na otázku zda specializované či všeobecné vzdělání Mertl odpovídá: „Specializované vzdělávání mrzačí duševní vývoj člověka svou jednostranností. Vůdčí úkoly ve státní administrativě však vyžadují všeobecný rozhled [...]“ (Mertl 1937: 253). Dále Mertl říká, že moderní stát od byrokracie vyžaduje nejenom schopnost spravovat, ale také je potřeba přinášet vlastní iniciativu a umět vést. Tyto vlastnosti lépe rozvíjí vzdělání všeobecné (Mertl 1937: 253).

4.1.7 Problémy byrokratizace

Jako problémy vyskytující se při procesu byrokratizace Jan Mertl označuje nebezpečí bezduchého formalismu, zkosnatění a nedostatek osobní odpovědnosti úředníků na vedoucích pozicích. Tyto problémy vyvolává zmasovění⁵, specializace úkolů, odosobnění a zvěcnění vztahů mezi subjekty, stručně shrnuto jde o mechanizaci fungování byrokratického aparátu. Řešením je podle Mertla zaměřit se na vedoucí funkce v rámci byrokracie. Podle něj je pro eliminování výše zmíněných problémů důležité, aby byrokracie byla řízena schopnými a oddanými vedoucími, kteří by tak fungovali jako jednotící prvek celé veřejné správy (Mertl 1937: 254–255).

4.2 Nezaměstnanost

Jan Mertl označuje ve své práci Naše péče o nezaměstnané nezaměstnanost jako problém se kterým se bude muset stát neustále vypořádávat a upozorňuje na selhávání dosavadního systému řešení problému nezaměstnanosti, který se zaměřoval pouze na cyklické opakování nezaměstnanosti a nepočítal s nezaměstnaností trvalou (Mertl 1933: 2).

4.2.1 Důvody nezaměstnanosti

Pro Jana Mertla nebyla nezaměstnanost v Československu problémem jednotlivců, ale problémem pracovního trhu. Většina nezaměstnaných byli podle Mertla lidé, kteří dovedli a chtěli pracovat, ale v rámci společnosti nebyly pro jejich zaměstnání vhodné pracovní podmínky. Mertl tvrdí, že bylo možno připravit občany

---

⁵ Nárůst funkcí moderního státu potřebuje k výkonu veřejné správy daleko více úředníků (Mertl 1937: 253).

aby dovedli pracovat, ale problematické bylo zajistit to, aby si práci skutečně sehnali (Mertl 1933: 4).

4.2.2 Dopady nezaměstnanosti

Nezaměstnanost má podle Jana Mertla dopady jak na jednotlivé osoby, tak na celý stát. Jako hlavní problém Mertl vidí působení nezaměstnanosti na dělnickou mládež, kdy sociální pomoc poskytovaná lidem, kteří jsou způsobilí k práci, vede k hromadné chudobě. Tito lidé si také postupně zvyknou na život bez práce a i přes nedostatek raději místo práce pobírají podporu. Problémem je také postupná ztráta získaných schopností a zručnosti u kvalifikovaného dělnictva. Mertl nadále popisuje, že snaha některých institucí o vyplnění volného času výukou a kulturou nemá požadovaný účinek, protože lidé bez zajištění svých základních potřeb nemají o tyto činnosti zájem. Naopak sdružování nezaměstnaných vede k zesilování problému. Mravní ohrožení Mertl vidí u nezaměstnané dívčí mládeže, která je tak nedostatkem prostředků často donucena k prostituci (Mertl 1933: 18–19).

Mimo dopady nezaměstnanosti na občany vidí Jan Mertl nezaměstnanost také jako součást politické reality a politického boje. Autor tuto svoji tezi vysvětluje na příkladě socialistických stran, které braly nezaměstnanost jako svoje podstatné téma a snažily se tímto získat podporu zejména u dělnictva. Díky politickému systému první republiky, který stavěl na široké koaliční základně, mohly tak „pravicové“ strany podle Mertla využít zájmu socialistických stran o problematiku nezaměstnanosti a vyjednat s nimi ústupky v rámci jiných záležitostí na základě podpory jejich návrhů týkajících se nezaměstnanosti. Pro „pravicové“ strany byl však tento obchod výhodný, protože i bez nátlaku socialistických stran by se musely problematice nezaměstnanosti věnovat a díky profilování socialistických stran jako ochránců zájmů dělnictva mohly tak obchodovat s jejich podporou v jiných záležitostech (Mertl 1933: 6–7).

4.2.3 Řešení problému

Jan Mertl označuje péči o nezaměstnané v rámci Republiky Československé v podstatě za *činnost represivní povahy*. Šlo tedy zejména o udržení veřejného klidu a pořádku (Mertl 1933: 5). Pomoc nezaměstnaným Mertl shrnuje takto: „I tam, kde se jako důvod péče o nezaměstnané uvádí povinnost státu a společnosti nahraditi těm, kdo nemohou pracovat, alespoň část mzdy, každý je si vědom, že se touto péčí chrání také ostatní společnost sama před obávaným porušením veřejného pořádku lidmi, kteří pro poruchy v hospodářském řádu nemohou nalézt obživu. Hlavní zřetel státu i při t. zv. pomocných akcích není tedy obrácen jen k zájmům nezaměstnaných, nýbrž také k zájmům ostatní společnosti. To je na př. patrné již z toho, že akce pro nezaměstnané nepřesahují nejnútnějšího existenčního minima a že zvláštní pozornost je věnována péči o nezaměstnané ve velkých městech, kde je nebezpečí nepokojů větší než na venkově“ (Mertl 1933: 5–6).

Jako řešení nezaměstnanosti Jan Mertl vidí systematické úsilí o odstranění nezaměstnanosti a ne „léčení“ jejích důsledků pomocí podpory v rámci sociální politiky. Pro její odstranění je tedy podle Mertla potřeba využít prostředků v oblastech hospodářské, obchodní, průmyslové a zemědělské politiky. Za základní autor považuje centralizování prostředků na boj s nezaměstnaností ve státních rukách. Doporučuje také, aby jakákoliv iniciativa ohledně tohoto problému vycházela od volených zástupců. Upozorňuje ale také na potřebu co nejpřesnějšího výkladu zákonů a směrnic při rozhodování o poskytnutí případné podpory (Mertl 1933: 20–21).

4.3 Návrhy změn ve fungování Československa

Neobvyklá situace podzimu 1938 donutila Jana Mertla na chvíli odložit svůj přísně nehodnotící pohled a on tak sepsal na základě svých myšlenek, které publikoval ve svých knihách, člancích a přednáškách, svůj názor na to, jak by se mělo okleštěné Česko-Slovensko dále vyvíjet, aby dosáhlo, co největší funkčnosti. Tyto myšlenky však vycházejí z předchozích autorových prací a dle mého názoru vyjadřují jeho názor na fungování státu.

Jako základní problém fungování Československa vidí Jan Mertl selhání dosavadního stranického systému, který tak nebyl schopný rychle reagovat a rozhodovat o státních záležitostech. Důležitým faktem pro další vývoj státu je podle Jana Mertla ukončení sporu, událostmi podzimu roku 1938, o to zda je Československo stát národní nebo národnostní. Po těchto událostech je podle Mertla jasné, že vývoj směřuje ke státu národnímu. Dle Mertla je tak ukončeno období, kdy byl stát oslabován problémem národnostních menšin a nedocházelo tak podle něj ke kladnému rozvoji politických sil. Jako paradoxní situaci Mertl vidí vítězství Sudetoněmecké strany v posledních parlamentních volbách. Proto je podle Mertla důležité zlikvidovat tehdejší stranický systém, který nevyhovoval už dříve a nevyhovuje tak ani po změnách ke kterým došlo (Mertl 1938: 53–55).

4.3.1 Demokracie

Důležitou částí uvažování o vývoji státu je Mertlova polemika o tom, zda má stát v budoucnu dále pokračovat v demokratickém vývoji nebo se obrátit směrem k diktatuře. K této otázce se Jan Mertl dostává přes reakce na návrh likvidace dosavadního stranického systému. Uvádí tak, že upuštění od tohoto systému neznamena také upuštění od demokracie (Mertl 1938: 55). Zajímavý je také názor

Jana Mertla na přístup k pojmu demokracie: „Autor těchto řádek nepatřil nikdy mezi ony velmi početné jednotlivce, kteří si u nás z pouhého slova „demokracie“ udělali modlu, k jejímž nohám byli ochotni přinášeti oběti a kteří ve své ideologické zaujatosti neváhali rozdělovati celý svět na země světla a temnot podle toho, byla-li v nich „demokracie“ nebo „diktatura“. Při tom ovšem těmto demokratům nevadilo, byla-li mezi oněmi zeměmi demokratického světa první diktatura jediné politické strany, Sovětský svaz. Neuvádím to proto, abych se uchyloval k rekriminacím, nýbrž jen jako legitimaci pro sebe, abych se nemusel rdít studem, chci-li dnes přesvědčovat čtenáře o tom, že i na příště bude pro náš stát nejvhodnější vládní formou opět – demokracie. Otázka vládní formy není mi v prvé řadě otázkou světového názoru, nýbrž otázkou vhodnosti a praktického upotřebitelnosti pro určitý stát v jeho jedinečné historické situaci “ (Mertl 1938: 55–56).

Na základě této své teze Jan Mertl dále uvádí reálné důvody, proč je podle něj demokracie nejlepší volbou pro budoucí vývoj. Prvním z těchto důvodů je uskutečněná autonomie Slovenska. Tímto krokem tak stát dospěl k politickému a správnímu dualismu, kdy uskutečnění tohoto modelu správy je přirozenější a jednodušší v demokracii než v diktatuře, která předpokládá politický i správní centralismus. Dalším důvodem je zahraničněpolitická orientace, kdy diktatura se svojí vnitřní dynamikou směřuje k jednostranné a expansivní zahraniční politice. Tato politika je však dle Jana Mertla nevhodná pro stát velikosti Československa, zvláště po událostech roku 1938. Také tvrdí, že z těchto událostí plyne poučení ohledně tvorby vlastní jednostranné zahraniční politiky, která je pro malý stát nevhodná. V řádně organizované demokracii je podle Mertla opozice brzdou, která má tak zabránit této jednostranné politice. Jan Mertl na základě těchto tezí předpokládá nahrazení politiky alianční politikou neutralizační. Posledním důvodem proč Jan Mertl doporučuje demokracii je neslučitelnost omezení občanských svobod s hodnotami národa a nevyhnutelné oslabení státu při zavádění diktatury. Zavedení diktatury je nemožné bez vnitřního střetu a tento střet by oslabil již tak oslabený stát (Mertl 1938: 56–57).

4.3.2 Politické strany

Jako zásadní a potřebnou změnu vidí Jan Mertl úpravu stranického systému, konkrétně znemožnění dosavadní stranické roztříštěnosti. Důvodem pro tuto změnu je neschopnost vládního systému učinit v případě potřeby rychlá rozhodnutí. Tato neschopnost vyplývá z nesourodnosti zájmů členů vlády. Jan Mertl vidí potřebu vlády národní jednoty. Jako prostředek dosažení jednoty názorů uvnitř vlády by Mertl zvolil změnu volebního řádu. Doporučuje tak většinový volební systém s malými volebními okresy a personálními volbami bez závazných kandidátních listin. Tato změna by měla přinést zmenšení počtu stran, vymazání nesystémových stran z politické mapy a možnost vytváření vlád jednoho směru, které by byly kontrolované parlamentní opozicí. Pro odpůrce většinového systému, kteří tvrdí, že poměrný volební systém je spravedlivější, Mertl vzkazuje, že právě roztříštěnost stranického systému vedla například v Německu k záhubě demokracie (Mertl 1938: 57–59).

Dalším bodem, kterým chtěl Jan Mertl upravit vztah politických stran a státu, je potřeba kontroly stran státní správou. Tento krok Mertl zdůvodňuje nutností kontroly činností a programu stran tak, aby politické strany hájily pouze zájmy svého státu. Důležitá je i proto podle Mertla kontrola zahraničních styků politických stran a tím znemožnění řízení politických stran ze zahraničí (Mertl 1938: 59).

Za neméně důležité považoval Jan Mertl jasné vymezení oblasti činnosti politických stran, kterou má být pouze organizování veřejného mínění k výkonu volebního aktu. Jako nepřípustné Mertl označuje, aby se ze stran stávaly hospodářské podniky, které se místo vykonávání své funkce starají o své hospodářské zájmy. Tato činnost stran se tak navíc stává vhodným prostorem pro korupci (Mertl 1938: 59).

Kromě jasného určení činnosti politických stran je pro Jana Mertla důležité zabránit kumulování neslučitelných funkcí. Navrhuje proto vydání zákona, který by toto řešil. Zároveň však upozorňuje na to, že samotný zákon nestačí a je potřeba tuto

problematiku stále sledovat a trestat každý přestupek proti tomuto zákonu. Jako příklad kumulování funkcí Mertl uvádí advokáty, kteří spojují svoji soukromou praxi s veřejnou činností. V těchto případech podle něj často dochází ke korumpování veřejné správy. Jako problematičtější označuje Mertl kumulování funkcí i ze sociálního hlediska. Podle něj je nepatřičné, aby jeden člověk pobíral více platů a tím žil v nadbytku v době, kdy se národ musí uskrovnit. Občané by dle Mertla měli věřit svým politickým reprezentantům, že jsou poctiví a vykonávají své funkce nezištně (Mertl 1938: 59–60).

4.3.3 Odbory

Po politických stranách Jan Mertl navrhuje také provést změny v oblasti odborových hnutí, která by měla být postavena na nepolitických základech. Úkolem státu v této oblasti je podle Mertla přebudovat odborová hnutí na povinná a státem řízená syndikalistická hnutí. Dále doporučuje, aby vznikly pracovní komory, které by byly součástí veřejné správy a převzaly funkce odborových organizací (Mertl 1938: 61).

4.3.4 Administrativa

Za základní prvky spořádaného a funkčního státu Mertl považuje dobře vybudovanou civilní a vojenskou administrativu, proto za důležité považuje posilování jejich prestiže. Autor tvrdí, že díky přebudování stranického systému se usnadní i přebudování veřejné správy. Za nezbytné považuje postavit zájmy veřejné správy a armády nad zájmy stranické. Hlavním prvkem reformy veřejné správy je dle Jana Mertla decentralizace, kdy by měly být kompetence nižších správních celků rozšiřovány a ústřední úřady by měly být pouze poslední instancí (Mertl 1938. 61–62).

Pro fungující decentralizaci považuje Jan Mertl za důležité, aby došlo k reformě volebních řádů do samosprávných zastupitelských sborů. Jeho cílem je zbavit samosprávné volby stranicko-politického charakteru a učinit z nich volby nejschopnějších osob, které mohou vykonávat funkce ve veřejné správě. Proto doporučuje, stejně jako ve volbách parlamentních, zavést ve volbách do samosprávy většinový volební systém (Mertl 1938: 62–63).

Podstatným nedostatkem politického systému Republiky Československé byla podle Jana Mertla nedostatečná spolupráce politiků s odborníky. Mertl označuje tehdejší poradní sbory za nefunkční, protože při jejich sestavování byl použit stranický klíč a tak tyto sbory nebyly schopné rychlé a účinné spolupráce s vládou. Pro účinnou spolupráci je důležité, aby odborníci jednali sami za sebe a nereprezentovali různé zájmové skupiny a politické strany. Autorovým cílem bylo, aby odborníci korigovali chyby politické reprezentace. Jako vhodné možnosti spolupráce odborníků s politiky Jan Mertl navrhuje vytvoření druhé komory Národního shromáždění, která by vykonávala funkci hospodářského parlamentu, či zřízení instituce státních tajemníků na jednotlivých ministerstvech (Mertl 1938: 63).

Správné fungování státu chtěl Jan Mertl zajistit pomocí výměny generací v politickém životě. Tohoto chtěl dosáhnout spoluprací mezi vládou a odborníky a větší flexibilitou uvnitř politických kruhů, tak aby byli mladí lidé připraveni na převzetí odpovědnosti za stát. Apeluje proto na správnou výchovu a vzdělávání nových generací, které budou takto systematicky připravovány na vykonávání jak politických tak administrativních funkcí (Mertl 1938: 63–64).

5. Jan Mertl a kolaborace

V této kapitole se budu věnovat Mertlově údajné kolaboraci v období 2. světové války. Tato obvinění se týkají působení Jana Mertla v Českém svazu pro spolupráci s Němci a také jeho vědecké a publicistické činnosti v době 2. světové války (MLS Praha 1946: 78). Nejdříve se budu zabývat obviněními, která byla na Jana Mertla vznesena, poté díly na základě kterých byl obviněn. Dále uvedu Mertlova vyjádření, učiněná v průběhu řízení, a svědecké výpovědi. V poslední části této kapitoly popíšu závěry soudu učiněné v rozsudku.

5.1 Obvinění

Dne 5. března 1946 navrhlo Ministerstvo školství a osvěty Očistné komisi pro veřejné zaměstnance při zemském národním výboru v Praze na základě dekretu prezidenta republiky ze dne 4. října 1945 č. 105 Sb., aby bylo zavedeno kárné řízení s mimořádným profesorem Českého vysokého učení technického v Praze s JUDr. Janem Mertlem. Podle tohoto návrhu měl Jan Mertl spáchat činy stíhatelné podle ustanovení §2 prezidenta republiky č. 105/1945 Sb., a to, že se v době nesvobody prohřešil ve smyslu ustanovení §2 výše zmíněného dekretu proti národní cti a proti povinnosti národní soudržnosti vůči příslušníkům českého národa a to podle §2 odstavců b) a c) (MLS Praha 1946:7). Tato ustanovení zní: „[...] b) politická spolupráce s Němci nebo Maďary (např. členství ve Vlajce, Rodobraně, Úderných oddílech Hlinkovy gardy, dále převzetí a horlivé vykonávání funkce ve Svazu pro spolupráci s Němci, České lize proti bolševismu, Kuratoriu pro výchovu české mládeže, Hlinkově slovenské lidové straně, Hlinkově gardě, Hlinkově mládeži, Německo-slovenské společnosti a v jiných fašistických organizacích podobné povahy, jichž účelem bylo šířiti nacistickou ideologii a udržovati mocenské postavení Němců, Maďarů a českých a slovenských zrádců), c) propagování, obhajování, vychvalování nebo podpora

nacismu, fašismu nebo antisemitismu, [...]“ (Dekret presidenta republiky č. 105/1946 Sb.: §2).

Následně byl dne 18. ledna 1947 podán u Mimořádného lidového soudu v Praze návrh na zahájení trestního řízení proti JUDr. Janu Mertlovi. Byl obviněn, že svými předmluvami k překladům německých knih a svými články v době okupace propagoval a podporoval nacistické hnutí. Šlo zejména o knihy Z politických spisů Fridricha II. Velikého, krále pruského a o knihu Dnešní Německo. Články pojednávaly o nacistickém Německu a autoritativních státech. V návrhu na zahájení trestního řízení jsou uvedeny tyto články: článek uveřejněný ve Venkově dne 16. března 1941 „Předpoklady pro spolupráci“, článek ze dne 8. března 1942 „Naše národní pospolitost v nové Evropě“ rovněž z Venkova, dále článek v Nedělním českém slově z 30. června 1940 „Filosof a státník“ a články uveřejněné v Přítomnosti 1. listopadu 1942, 1. srpna 1943, 1. dubna 1944 a 1. dubna 1945, v měsíčníku Práce a hospodářství č. 5 a 7 z roku 1940, č. 1,2,3 z roku 1941, v časopisu Brázda č. 49 z roku 1940, v časopisu Sociální pracovnice č. 8 až 9 z října a listopadu 1938. Jako problematická byla shledána také přednáška O dnešním Německu, která byla přednesena v rozhlase dne 20. září 1939 a byla poté publikována. Mertl byl také obviněn, že byl jednatelem a později místopředsedou Českého svazu pro spolupráci Němci. Těmito skutky měl spáchat zločin proti státu podle §3 odst. 1 a 2 zákona č. 16/1945 Sb. (MLS Praha 1946: 78).

Závažnost obvinění dokládá citace výše zmíněného ustanovení §3 zákona č. 16/1945 Sb.: „1) Kdo v době zvýšeného ohrožení republiky (§ 18) propagoval nebo podporoval fašistické nebo nacistické hnutí, nebo kdo v oné době tiskem, rozhlasem, filmem nebo divadlem, nebo na veřejném shromáždění schvaloval nebo obhajoval nepřátelskou vládu na území republiky nebo jednotlivé nezákonné činy okupačních velitelství a úřadů a orgánů jim podřízených, trestá se, nedopustil-li se činu přísněji trestného, za zločin těžkým žalářem od pěti do dvaceti let, spáchal-li však takový zločin v úmyslu, aby rozvrátil mravní, národní nebo státní vědomí československého

lidu, zejména československé mládeže, trestá se těžkým žalářem od deseti do dvaceti let, a za okolností zvláště přitěžujících těžkým žalářem od dvaceti let až na doživotí, nebo smrtí. (2) Kdo v téže době byl činovníkem nebo velitelem v organizacích Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP) nebo Sudetendeutsche Partei (SdP) nebo Vlajka, Hlinkova nebo Svatoplukova Garda, nebo v jiných fašistických organizacích podobné povahy, trestá se, nedopustil-li se činu přísněji trestného, za zločin těžkým žalářem od pěti do dvaceti let.“ (Dekret presidenta republiky č. 16/1945 Sb.: §3).

Jan Mertl byl také označen jako konfident gestapa. Jeho jméno se objevilo v seznamu vytvořeném ilegálními pracovníky Balabánem, Mašínem a Morávkem. Podle pokynů Ministerstva vnitra však měl být tento seznam považován pouze za pomůcku, případně za upozornění, ale nikoliv za důkaz takovéto činnosti (Malý dekret: 34).

5.2 Některá díla vedoucí k obvinění

V této části mé práce bych chtěl uvést některá díla, která vedla k obvinění Jana Mertla z kolaborace. Většina těchto děl je založena v Mertlově trestním spise a „závadné“ pasáže jsou v nich přímo zvýrazněny. Pro účely této práce jsem vybral díla, která dle mého názoru reprezentují to, co bylo dáváno Mertlovi za vinu. K některým těmto dílům se Mertl vyjádřil ve svých výpovědích v průběhu kárného a trestního řízení (Malý dekret: passim a MLS Praha 1946: passim). Těmto vysvětlením, spolu se stanovisky k jeho publikační činnosti, se dále věnuji v části Vyjádření k vědecké a publikační činnosti.

5.2.1 Dnešní Německo

V návrhu na zahájení kárného řízení Ministerstva školství a osvěty je přímo zmíněn, jako závadný, text na stranách 40 až 43 (MLS Praha 1946: 7). Mertl zde popisuje zásady národně socialistické taktiky stanovené Hitlerem v díle Mein Kampf. Hitlera zde označuje za nejlepšího taktika své doby, kdy účast širokých vrstev na politice státu je nejdůležitějším předpokladem politického života. Za zásadní Mertl považuje ideologii, která se stala jezdcem z nejdůležitějších názorů politiky. Ideologie, která byla šířena všemi prostředky moderní propagandy se tak podle Mertla stala mocným jednotícím prvkem. Ideologie se stala účinnou zejména díky moderním technickým prostředkům. Šlo o rozhlas, levný denní tisk a možnost organizovat rozsáhlá lidová shromáždění. Mertl tvrdí, že pro absolutistický stát bylo důležité zřízení policejního ministerstva, kdežto pro národně socialistický stát je charakteristické zřízení mocného ministerstva propagandy. Mertl dále zdůrazňuje, že národní socialismus povýšil Weberovo charismatické vůdcovství na vládní princip. Vůdce tak ovládá své příznivce nejen racionálními důvody, ale i silou své osobnosti, kdy působivost jeho projevu je dána přesvědčením o správnosti toho co hlásá. Dle Mertla národně socialistická revoluce umožnila uvolnění nových tvůrčích sil, dala šanci jednotlivcům k jejich většímu uplatnění (Mertl 1939a: 40–43). V závěru této pasáže Mertl uvádí svůj názor na pochopení tehdejšího Německa: „Proto, máme-li porozumět dnešnímu Německu, nestačí sledovat jen jeho ideologii, nýbrž především to, co se tam dnes skutečně dělá a jak se to dělá (Mertl 1939a: 43).

5.2.2 O dnešním Německu (předneseno v Českém Rozhlase dne 20. září 1939)

V uvedené přednášce Mertl nejprve popisuje situaci předcházející nástupu národního socialismu v Německu. Konstatuje neschopnost liberalistického hospodářského systému a stranické demokracie řešit hospodářskou krizi (Mertl 1939b: 3). Mertl tvrdí, že: „Německý člověk miluje, stejně jako Čech, pořádek, kázeň a chce sloužit svému národu pilnou prací ve svém povolání. Nebylo proto na dlouho myslitelné, že by byl ochoten snášeti onen stav bídy, životní nejistoty a národního ponížení. Vzbouřil se proti němu tím, že semkl v jediné revoluční hnutí, které razilo všem srozumitelné heslo: Prospěch obecný před prospěchem jednotlivce! Veliká revoluce národní se tu spojila s dalekosáhlou revolucí sociální“ (Mertl 1939b: 3–4). Podle Mertla tato revoluce nebyla izolovaným jevem charakteristickým pouze pro Německo, ale i přes odlišnosti vycházela ze stejných kořenů jako revoluční procesy v Rusku a Itálii. Všechny tyto nově vzniklé režimy se podobaly v tom, že odstranily nadvládu kapitálově silných jednotlivců a zájmových skupin. Dle Mertla kapitalistický hospodářský systém vzniklý na základě liberalismu 19. století nebyl schopen zvládnout narůstající sociální a hospodářské rozdíly (Mertl 1939b: 4). Mertl říká že systém: „Nedovedl dát lidu práci a chléb; svoboda jím hlásaná se v době krise změnila na svobodu milionů lidí, kteří se nemají čím žít.“ (Mertl 1939b: 4). Jan Mertl také uvedl, že sociální politika není již otázkou třídních a stavovských bojů, ale je součástí politiky národa a státu jako celku, stejně jako kulturní fronta se stala výrazem společného snažení celého národa (Mertl 1939b: 5–6). V závěru přednášky Mertl uvádí: „Všestranné úsilí nového Německa ve všech oblastech společenského života svědčí jasně o tom, že žijeme v době velikého společenského přerodu, jehož důsledky hospodářské, sociální a kulturní budou neméně závažné, než důsledky politické“ (Mertl 1939b: 7).

5.2.3 Zásady sociální politiky v autoritativních státech

Tento článek byl uveřejněn v měsíčníku Práce a hospodářství, konkrétně v 5. čísle 1. ročníku. V článku Mertl konstatuje, že fašistická revoluce v Itálii i národně socialistická revoluce v Německu znamenala hluboký sociální převrat. Pro prosazování sociálního hlediska je podle Mertla nutné, aby stát byl silný, tedy jeho politické vedení musí být nezávislé na vlivech soukromých hospodářských zájmových skupin. Jedině tak lze odstranit třídní a zájmový boj a bude tak možné se dopracovat sociálního míru. Svůj článek Mertl uzavírá tvrzením, že italská revoluce, která předešla německou o deset let, nashromáždila v sociální politice zkušenosti, které byly poté použity v Německu a tedy tímto se může jeden národ od druhého mnohému naučit (Mertl 1940a: 82–83).

5.2.4 Naše národní pospolitost v nové Evropě

Jan Mertl se v článku vydaném 8. března 1942 v periodiku Venkov zabývá úlohou malého státu v rámci Evropy. Na základě projevu, předneseného 22. února v berlínské Opeře říšským vedoucím Rosenbergem⁶, Mertl uvádí návrhy, jak by se měl český národ dále chovat (Mertl 1942a: 9).

Rosenberg uvedl že i malé národy mohly přispět k vytvoření indogermánské rasy a zdůraznil úlohu Říše v jejich ochraně. Rosenberg také řekl, že malé národy by měly být připuštěny k účasti na jednání, které utváří dění na kontinentě. Z výše uvedeného Jan Mertl formuluje doporučení, že by český národ neměl pouze pasivně přejímat řád, ale měl by ho také aktivně vytvářet. Podle Mertla by národ ztratil smysl své existence pokud by rezignoval na přínos k výstavbě nové Evropy. Důležité je dle Mertla také, aby byly českému národu zprostředkovány všechny kladné hodnoty

---

⁶ Alfred Rosenberg byl ideologem nacistického Německa (Eisner 1947:10).

vytvořené jinými národy, zejména národem německým. Mertl však také uvádí, že je potřebné, aby hodnoty utvořené českým národem byly zprostředkovány národům jiným (Mertl 1942a: 9).

Na konci článku Mertl tvrdí, že Evropa vedená národně socialistickou Říší se nemůže stát podobným útvarem jako severoamerická Unie, kde došlo k vytvoření odnárodněné směsice občanů. Naopak říká, že pozice každého národa bude odpovídat jeho velikosti a přínosu. Proto je podle Mertla důležité, pro zajištění pozice, rozvinutí sil národní tvořivosti, které jsou skryty v každém životaschopném národě. Mertl také uvádí, že tento výsledek je protikladem nenárodních konstrukcí Panevropy a různých internacionál, které se vyskytovaly po 1. světové válce. Dle Mertla měli tehdy velký vliv židovští intelektuálové, kteří nikdy plně nenáleželi do nějakého národa a nemohli tak pochopit co znamená národní pospolitost (Mertl 1942a: 9).

5.2.5 Dante a říšská myšlenka

Článek uveřejněný 1. listopadu 1942 v Přítomnosti se zabývá vztahem italského básníka Dante Alighieriho a říšské myšlenky. Podle Jana Mertla se vydáním Dantova díla O jediné vládě dostal do ruky českým čtenářům důkaz o staleté tradici říšské myšlenky. Mertl vyzdvihuje Dantovu myšlenku *zásady jediné ústřední moci*. Podle něj autor správně dospěl k poznání, že *rovný nad rovným nemá moci* a je proto důležité aby byl někdo třetí s vyšší pravomocí. Jan Mertl dále uvádí, že toto tvrzení se ukázalo pravdivé na příkladu Ženevské ligy, kdy myšlenka rovnosti a nezávislosti suverénních států zkrachovala. Dante podle Mertla říká, že právo k nadvládě patří tomu národu, který zvítězil nade všemi. Mertl připodobňuje Dantovu myšlenku *soustředění moci v jedné ruce* k vůdcovskému principu ve 20. století. Podle Danta je lepší, aby to co může být vykonáno jedním, bylo vykonáno jedním a ne větším počtem. Mertl článek uzavírá tvrzením, že v tehdejší světové dění se Dantova idea

obnovuje prostřednictvím Velkoněmecké říše, která buduje novou Evropu (Mertl 1942b: 15).

5.2.6 Pracovní řád v Říši a Itálii

Článek byl publikován v měsíčníku Práce a hospodářství, číslo 7, ročník 1. Mertl říká, že zatímco revoluce v období liberalismu propagovaly především heslo svobody jednotlivce, národně socialistická revoluce v Německu a fašistická revoluce Itálii zasáhla také do úpravy pracovních poměrů a vztahů mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem. Mertl konstatuje, že italská i německá revoluce vycházejí ze stejných zásad sociální spravedlnosti. I když v obou zemích byla podle Mertla dodržena zásada soukromého vlastnictví, na rozdíl od liberalismu majetek není pouhým právem jednotlivce, ale jeho vlastnictví je omezeno řadou povinností k národnímu celku a především k spolupracovníkům podnikatele. Právní úpravy v obou těchto zemích vycházejí, jak Mertl říká, z mravní zásady, že „práce je sociální povinností každého člověka“ a zároveň stát má povinnost postarat se o řádně placenou práci pro všechny. Německá i italská úprava této problematiky vychází dle Mertla ze sociálního míru. Mertl uvádí, že pro zachování sociálního míru je rozhodující zákonná úprava základních pracovních a mzdových podmínek (Mertl 1940b: 119–120).

5.2.7 Péče o mládež v autoritativních státech

Tento článek byl rovněž uveřejněn v časopisu Práce a hospodářství, číslo 2, ročník 2. Zesílení sociálně politické, zdravotní a výchovné péče o mládež ve fašistické i národně socialistické revoluci vidí Mertl jako přirozený důsledek významu mládeže pro tyto revoluce. Starost o mládež je podle Mertla výsledkem úsilí zajistit budoucnost svých hnutí, tak že bude ideově podchycena mladá generace.

Zdokonalení mladých lidí v Německu i Itálii má dle Jana Mertla sloužit k jejich připravenosti i na válečné úkoly. V obou státech vznikly instituce jejíž úkolem je péče o mládež. V Itálii vznikla Opera Nazionale Balilla, v Německu Hitlerjugend (Mertl 1941: 24). Mertl popisuje fungování těchto organizací a také uvádí, že „Velké dílo Hitlerovy mládeže mohlo v Německu navázat na dlouhodobé tradice německého hnutí mládeže, muselo je však dříve zbavit liberalistického individualismu a roztříštěnosti“ (Mertl 1941: 25).

5.3. Mertlova vyjádření k obvinění

5.3.1 Vyjádření k činnosti v Českém svazu pro spolupráci s Němci

Ke své činnosti v Českém svazu pro spolupráci s Němci se Jan Mertl opakovaně vyjadřoval v průběhu projednávání své kauzy. Nejprve podal vyjádření Ministerstvu školství a osvěty a poté obhajoval svoji činnost v rámci trestního řízení (Malý dekret: passim a MLS Praha 1946: passim).

Dne 25. srpna 1939 byl Jan Mertl dekretem prezidenta republiky jmenován členem přípravného výboru Českého svazu pro spolupráci s Němci, poté byl na ustavující schůzi dne 3. srpna 1939 zvolen jeho jednatelem (Malý dekret: 11). Mertl sice poukazoval na své nedostatečné schopnosti tuto funkci vykonávat, zástupce Kanceláře prezidenta republiky mu však řekl, že je v národním zájmu, aby Svaz vedli národně spolehliví lidé a zároveň mu ukázal seznam osob, které byly do výboru svazu jmenovány. Mertl tyto osobnosti považoval za veřejně známé a důvěryhodné (MLS Praha 1946: 39). V roce 1941 byl Mertl jmenován místopředsedou tohoto Svazu, avšak tuto funkci podle jeho tvrzení prakticky nevykonával, jelikož předseda Fousek vykonával svoji funkci nepřetržitě. Teprve když byl předseda Fousek jmenován

vedoucím Výboru Národního souručenství začal Mertl, podle svých slov, prakticky vykonávat svoji funkci (MLS Praha 1946: 41).

Činnost Svazu Mertl popisuje tak, že v prvním období (za vlády Ing. Eliáše) bylo těžiště činnosti Svazu v odboru pro zvláštní úkoly, který prováděl intervence ve prospěch zatčených. Mertl uvádí, že se tohoto sice sám přímo nezúčastnil, neboť neměl žádné kontakty na německé činitele, ale prý využíval práci odboru k pomoci v případech, kdy byl o to požádán (MLS Praha 1946: 41). Dále Mertl uvádí, že se snažil, aby Svaz zůstal věrný linii národní jednoty, představované Národním souručenstvím. Tvrdí, že se snažil zabránit přeměně Svazu na masové hnutí a jeho sblížení s organizací Vlajka. Mertl, podle svých slov, trval na tom, že Svaz má být výběrovou organizací s omezeným počtem členů a má být zaměřený na kulturní činnost bez zasahování do politických záležitostí. Během doby však neustále podle Mertla vzrůstal tlak německých představitelů na Svaz, aby se věnoval propagační činnosti a tzv. převýchově národa. Proto Svaz zahájil přednáškovou činnost, v roce 1940–41 se uskutečnily přednášky pouze pro členy Svazu o německých institucích a zařízeních. Přednášely zde prý zejména čeští univerzitní docenti o těch německých zařízeních, která se týkala jejich oboru (hospodářství, sociální politika, finanční systém, organizace práce). Postupem bylo dle Mertla čím dál více zřejmé, že by Svaz pro spolupráci s Němci mohl být zneužit pro propagační cíle, Mertl proto prý premiérovi Ing. Eliášovi navrhoval, aby byl svaz ze spolku přetvořen na vědecký a kulturní ústav (MLS Praha 1946: 42–46). Představa Mertla byla, že se tento ústav bude zabývat jedině vědeckou stránkou poměrů Čechů k Němcům, studiem historie literatury, umění a hospodářských otázek (MLS Praha 1946: 37). Sám prý vypracoval návrh nových stanov. Úřad říšského protektora tento návrh, podle Mertlovy výpovědi, odmítl. Naopak s příchodem Emanuela Moravce do funkce ministra školství a propagandy vzrůstal prý nátlak na Svaz, aby vyvíjel aktivistickou činnost (MLS Praha 1946: 46). Jelikož se nepodařilo přeměnit Svaz na vědecký ústav, Mertl tvrdí, že

usiloval o jeho faktickou likvidaci s tvrzením, že Svaz je vedle Národního souručenství zbytečný. Toto se následně podařilo a svaz byl zrušen (MLS Praha 1946: 37).

V souvislosti s obhajobou Jana Mertla je třeba také zmínit podání učiněné prostřednictvím jeho právního zástupce, Mimořádnému lidovému soudu, kde je uveden argument, že: „Názor obžaloby jest v rozporu s jinými projevy zákonodárce, tak zejména s předpisem §2. odst. 2. lid za b dekretu čís. 105/45, kde se za činnost stíhatelnou podle tohoto dekretu považuje pouze horlivé vykonávání funkce v Svazu pro spolupráci s Němci, která není postavena na roveň organisacím fašistickým jako Vlajka a pod. Ve směrnicích ministerstva k dekretu čís. 138/45 jest Svaz prohlášen za oficiosní organisaci a práce v něm jest podle malého retribučního dekretu stíhatelná jen u osob, které měly a vykonávaly politický vliv ve smyslu prospěšném okupantům.“ (MLS Praha 1946: 90).

5.3.2 Vyjádření k vědecké a publikační činnosti

Jan Mertl se ve svých výpovědích a podáních v průběhu kárného i trestního řízení opakovaně vyjadřoval i ke své vědecké a publikační činnosti. K některým dílům se Mertl vyjádřil konkrétně, většinou svoji činnost však hodnotil v obecné rovině (Malý dekret: *passim* a MLS Praha 1946: *passim*).

Za jedno z nejproblematichtějších děl byla považována kniha Dnešní Německo (MLS Praha 1946: 51). Tuto knihu Mertl napsal spolu s dalšími autory se kterými se účastnil exkurze ukazující výdobytky nacistického hospodářství. Mertl byl hlavním autorem této knihy (Nešpor 2012: 353–354). K problematice pasáži (označení Hitlera jako největšího taktika své doby), kterou blíže rozvádím v kapitole Některá díla vedoucí k obvinění, Mertl uvedl, že pokud označí vědecký spisovatel ve svém díle některého politika za vynikajícího taktika, neznamená to, že by tím souhlasil s jeho myšlenkami a vyzdvihoval tak jeho přínos. Podotkl, že se Hitlerovými taktickými

schopnostmi ve svých dílech zabývali i jiný, kteří byli vysloveně protifašistického smýšlení (MLS Praha 1946: 51–52). Mertl k hodnocení Hitlerovy osobnosti říká: „Je známo z politických dějin, že mnohdy vynikající taktikové, obratní demagogové a vychytralí političtí praktikové, nebyly ani dobrými lidmi ani moudrými státníky“ (Malý dekret: 25).

K článku Dante a říšská myšlenka uveřejněném 1. listopadu 1942 v Přítomnosti Mertl uvádí, že zdůraznil dobovou podmíněnost Dantových názorů a zejména to, že při myšlence jediné říše nemyslel Dante říši německého národa, ale sjednocenou Itálii (MLS Praha 1946: 56). Toto tvrzení Jan Mertl dokládá citací z článku: „Je tudíž mnoho časového v jeho úvahách, co lze pochopiti jen ve vztahu k tehdejší situaci. Také jeho /t.j. Dantova/ představa nositele Říše i když měl přímo na mysli německého císaře /Heinrich VII. a později Ludwiga von Bayern/, týkala se spíše „národa římského“ než německého, takže italští vlastenci z doby Risorgimenta /na př. Mazzini/ v něm viděli předchůdce sjednocené Italie....“ (MLS Praha 1946: 56).

Souhrnně se Jan Mertl ke svým dílům vyjadřuje tak, že odmítá, že by některá z jeho publikací byla propagační, ale považuje je výhradně za vědecky informativní a analytické. Dále tvrdí, že pokud se vědecký pracovník zabývá nějakým problémem, neznamena to, že by obhajoval, případně propagoval ideologii, kterou se ve své práci zabývá. Mertl jako vysokoškolský profesor, podle svých slov, pokládal za svůj úkol věcně informovat veřejnost o politické ideologii a na ní založených institucích, aby při vyřizování úředních záležitostí s orgány okupantů, nenarážela na obtíže, které by vznikly z neznalosti ideologických zásad režimu. Mertl dále uvedl, že informováním o některých sociálně politických záležitostech nacistického Německa (zmiňuje např. sociální péči a pracovní trh) se snažil čelit sociálně reakčním tendencím českých fašistů a tehdejších vládnoucích kruhů (Malý dekret: 24). K otázce národního sjednocení a k metodám své činnosti Jan Mertl napsal že: „Poukazováním na sjednocení německého národa jsem nabádal k pevné jednotě a národní kázni v národě českém v jednotném Národním souručenství. Přirozeně jsem tehdy nemohl

nacismus v publikacích kritisovat, využil jsem však každé jiné příležitosti k tomu, abych ukázal na krátkozrakost a zhoubnost politiky hrubého násilí, porušování smluv a odnárodňování; [...] V celé své vědecké činnosti zastávám od počátku stanovisko objektivní a nehodnotící sociologie, která pouze zjišťuje sociální jevy a hledá jejich příčiny, přičemž autorův objektivní názor zůstává stranou.“ (Malý dekret: 24).

5.4 Výsledky svědků

K očištění Mertlova jména velkou měrou přispěly výsledky svědků, které provedl Mimořádný lidový soud (MLS Praha 1946: 103). Pokud jde o Mertlovu činnost v Českém svazu pro spolupráci s Němci při výslechu uvedl Dr. Josef Nestával (ředitel ústředního svazu nemocenských pojišťoven), že když byl Jan Mertl navržen do přípravného výboru Svazu, radil se s ním, zda má tuto spolupráci přijmout (MLS Praha 1946: 100). Dr. Josef Nestával Mertlovi řekl: „že bude lépe, bude-li tam sedět on, než nějaký holomek, který pracuje s Němci.“ (MLS Praha 1946: 100). Podle svědka generál Eliáš pokládal Svaz za organizaci, která měla budit zdání aktivistické činnosti (MLS Praha 1946: 100). Ohledně vzniku Českého svazu pro spolupráci s Němci vypovídal také Dr. Josef Kliment vrchní sekretář Nejvyššího správního soudu. Dr. Kliment uvedl, že Dr. Hácha přípravnému výboru sdělil, že mu nejde o to, aby byla pěstována nějaká aktivistická politika k Němcům, ale trval na tom, aby tato organizace působila na kulturním poli a jejím cílem bylo zachraňovat české významné osobnosti (MLS Praha 1946: 75). Také svědci Gustav Domin (bývalý generální ředitel Pražské spořitelny) a Dr. Ladislav Halík (profesor) vypověděli, že Jan Mertl nevyvíjel ve Svazu činnost prospěšnou nacistům (MLS Praha 1946: 68 a 69). Dále Doc. dr. Tomáš Krejčí (profesor) a Ing. Vladislav Pajdla (ředitel nakladatelství Orbis) považovali činnost Jana Mertla ve Svazu za činnost vědeckou a informativní, nikoliv propagandistickou (MLS Praha 1946: 70 a 72).

Podle svědecké výpovědi profesora Karlovy univerzity Josefa Hendrycha se Jan Mertl za okupace choval jako vlastenec a byl pro něho důvěryhodnou osobou. Dr. Hendrych vždy považoval Jana Mertla za protinacisticky smýšlejícího (MLS Praha 1946: 100). Velmi důležitá byla svědecká výpověď Dr. Otakara Machotky, který vypracoval znalecký posudek k dílům Dnešní Německo a Z politických spisů Fridricha Velikého. Dr. Machotka uvedl: „[...] nezjistil jsem na žádném místě těchto spisů, že by obžalovaný byl odbočil z mezí své objektivistické sociologické metody a že by bylo možno některé místo pokládat z jeho subjektivního hlediska za propagaci nacismu.“ (MLS Praha 1946: 100). O postojích Jana Mertla svědčí i výpověď magistrátního úředníka Dr. Václava Skřivana, který byl zapisovatelem a vyšetřujícím orgánem disciplinární komise hlavního města Prahy. Podle jeho výpovědi se Mertl svým přístupem zasazoval o mírné posouzení vyšetřovaných českých zaměstnanců. Svědek dodává, že aktivistický člen disciplinární komise by tyto případy mohl využít ve prospěch Němců (MLS Praha 1946: 100).

Z výpovědi Dr. Václava Novotného vyplývá, že ho Jan Mertl zachránil před stíháním gestapem. Novotný se provinil tím, že nenahlásil svědka, který tvrdil, že byl přítomen atentátu na Heydricha. Při následném vyšetřování Mertl napsal podle Dr. Novotného protokol tak, že pro něj vyzněl příznivě a hlavně Jan Mertl poslal protokol pouze ke svému známému na protektorátní ředitelství nikoliv gestapu (MLS Praha 1946: 100).

5.5 Rozsudek

Dne 3. května 1947 vynesl Mimořádný lidový soud v Praze rozsudek, kterým Jana Mertla zprostil obžaloby. Soud rozhodl, že Jan Mertl nebyl funkcionářem Českého svazu pro spolupráci s Němci z vlastní vůle, ale byl jmenován autoritativním způsobem. To že se nebránil přijetí funkce soud zdůvodňuje tím, že Jan Mertl se po

poradě rozhodl, že pokud on bude vykonávat funkci v rámci Svazu, je to lepší než aby tyto funkce vykonával aktivista, který by daleko více spolupracoval s Němci. Soud také došel k závěru, že se Mertl pokoušel Svaz udržet v čistě vědecké oblasti a tím zabránit zpolitizování jeho činnosti. Velice také Mertlovi pomohly svědecké výpovědi, ve kterých svědci prohlásili, že se Mertl za okupace choval jako řádný Čech. Podle výpovědí Mertl často pomáhal stíhaným v jejich kauzách. Soud zdůraznil zejména pomoc Dr. Václavu Novotnému, který nenahlásil svědka atentátu na Heydricha (MLS Praha 1946: 103).

Důležitým argumentem pro zproštění Jana Mertla obžaloby z kolaborace bylo posouzení jeho publikační činnosti. Zde sehrál velkou roli odborný posudek Dr. Otakara Machotky (MLS Praha 1946: 103). Ten konstatoval: „[...] že v politických spisech o Fridrichovi Velikém a v díle o "Dnešním Německu" i v předmluvách nelze na žádném místě zjistiti, že by obžalovaný by vybočil z mezí své vědecké objektivistické sociologické metody, a že by mimo to, bylo možno některé místo na uvedených spisech po subjektivní stránce pokládati za propagaci fašismu a nacismu“ (MLS Praha 1946: 103). Soud dále vyslovil názor, že sice některé články lze považovat za aktivistické, ale vzhledem k rozsahu díla Jana Mertla a k počtu článků aktivistických autorů, je toto množství malé. Za důležité soud označil to, že v rámci své funkce ve Svazu bylo publikování článků minimum, které Jan Mertl musel udělat. Mertlovi také pomohlo, že ve svých člancích zdůrazňoval jednotu národa. Na otázku, zda si měl být Jan Mertl vědom toho, že některé jeho články by mohly být vnímány jako aktivistické, soud odpovídá, že články byly až na výjimky publikovány v periodících, jejichž cílovou skupinou byla česká inteligence, na kterou měla podle soudu propagace nacismu menší dopad než na zbytek společnosti (MLS Praha 1946: 103).

Soud tedy zprostil 3. května 1947 Jana Mertla obžaloby (MLS Praha 1946: 103). Po zrušení Mimořádných lidových soudů došlo v listopadu 1947 příslušným okresním soudem k zastavení řízení a plnému očištění Jana Mertla. Stejného výsledku se poté

dobrala i trestní komise pražského národního výboru v červnu roku 1950 (Nešpor 2012: 357–358).

6. Jan Mertl a nacistické Německo

Vzhledem k obviněním Jana Mertla z kolaborace jsem se rozhodl, zařadit do této práce porovnání jeho myšlenek ohledně státu s ideami, ale také s realitou nacistického Německa. Cílem této kapitoly však není rozsáhlá a úplná komparace Mertlových názorů s nacismem, ale uvedení Mertlových myšlenek do kontextu s politikou nacistického Německa. Výsledkem tohoto porovnání by tedy mělo být zjištění, zda se vůbec, a případně jak se názory Jana Mertla shodovaly s německou politikou a německými představami o ideálním vládnutí.

Za jeden ze základních rozdílů mezi Janem Mertlem a představiteli nacistického Německa považuji jejich vztah k demokracii. Adolf Hitler demokracii vůbec nepřipouštěl. Jeho názorem bylo, že není člověk jako člověk. Demokracii také ztotožňoval s marxismem, kdy tvrdil, že jak marxismus, tak demokracie, hlásají rozhodující moc většiny, tedy masy. Hitler odmítal zásadu většiny a do čela státu a národa stavěl odpovědného vůdce, protože všude v dějinách viděl, že motorem veškerého pokroku je tvůrčí duch jednotlivce a jeho osobnost (Bauer 2008: 107). Jan Mertl ve svých úvahách na podzim roku 1938 napsal, že se nikdy nepovažoval za zaslepeného stoupence demokracie, ale přesto viděl demokracii jako nejlepší možnou cestu pro tehdejší okleštěné Česko-Slovensko. Otázku, zda pokračovat v demokratickém zřízení, Mertl řešil čistě prakticky. Tvrdil, že proces zavedení diktatury by oslabil již tak oslabený stát. Dále Mertl uvedl, že expansivní zahraniční politika není vhodná pro stát velikosti Česko-Slovenska a politický a správní dualismus, který byl zaveden, je lépe vykonáván v demokracii než v diktatuře, která předpokládá politický i správní centralismus. Jako důležitý bod obhajoby demokracie

Mertl vidí neslučitelnost omezení občanských svobod s hodnotami národa (Mertl 1938: 56–57).

Podle Jana Mertla je důležité, aby politické strany pouze organizovaly veřejné mínění k výkonu volebního aktu a aby byla jejich činnost kontrolována státní správou. Tato kontrola má vést k zajištění toho, že politické strany budou hájit zájem pouze svého státu a nebudou zasahovat do činnosti veřejné správy. Pro Mertla je tedy podstatné, aby politické strany jednaly v souladu se zájmy státu (Mertl 1938: 59). V nacistickém Německu měla NSDAP hlavní roli při tvorbě politiky. Podle představitelů NSDAP měla být státní správa kontrolována a infiltrována členy strany (Süß-Süß 2012: 220). Podle Mertla mají však být zájmy státu (zejména státní správy a armády) povýšeny nad zájmy stranické (Mertl 1938: 62). Úředníci, dle Mertla, mají být loajální celému státu a ne pouze některým stranám. Mertl také považuje výběr úředníků podle stranického klíče za nevhodný (Mertl 1937: 247–248). V průběhu války pokračovalo sbližování mezi státním aparátem a NSDAP. Adolf Hitler byl hlavním představitelem státu i strany. Všechna moc byla tedy od něj odvozována (Süß-Süß 2012: 224–225). Z výše uvedeného vyplývá, že byl poměrně veliký rozdíl o představě kooperace státu a strany podle Jana Mertla a podle nacismu.

Odlišná byla také Mertlova představa o činnosti parlamentu. Jan Mertl parlament považoval za instituci, která má za úkol kontrolovat vládu (Mertl 1938: 58). Mezi Mertlovy návrhy také patří vytvoření hospodářské komory parlamentu z odborníků, kteří by tak mohli korigovat chyby politické reprezentace (Mertl 1938: 63). Podle Adolfa Hitlera neměl mít parlament žádnou rozhodovací funkci, měl sloužit pouze jako poradní sbor a jako škola pro pozdější politické vůdce. Parlament by tak neměl mít žádné pravomoci a žádnou odpovědnost, tyto atributy má mít podle Hitlera pouze vůdce. Hitler také nesouhlasil s tím, aby o hospodářských záležitostech rozhodovali lidé, kteří jsou podle něj pouze diletanti a příslušným záležitostem tak nerozumí. Navrhoval proto, aby zastupitelské poradní sbory byly rozděleny na

politickou a stavovskou komoru. Jako vyrovnávací prvek měl působit senát, který tak měl sladit činnost obou komor (Bauer 2008: 107).

V doporučeních pro další vývoj Česko-Slovenska Jan Mertl zdůrazňuje decentralizaci. Podle Mertla je důležité, aby se kompetence nižších správních instancí rozšiřovaly. Mertl také říká, že samosprávné volby by měly být zbaveny stranicko politického charakteru a měly by to být volby těch nejschopnějších (Mertl 1938: 62–63). Cílem Adolfa Hitlera bylo, aby nižší správní celky fungovaly (stejně jako parlament) pouze jako poradní sbory, které radí vůdci (Bauer 2008: 107).

Vzhledem k výše uvedeným srovnáním jsem došel k názoru, že podobnost názorů na fungování státu podle Jana Mertla a podle představitelů nacistického Německa byla minimální. Jan Mertl podporoval demokracii, fungující parlament a samosprávné zastupitelské sbory. Adolf Hitler naopak chtěl, aby vše řídila jedna odpovědná osoba, konkrétně vůdce. Rozdíl nacházím také v přístupu k propojení stran a státu. Jan Mertl tvrdí, že strany by se měly plně podřídit státu, kdežto v nacistickém Německu naopak vše ovládala NSDAP a stát byl plně podřízen vůli jejích představitelů.

7. Závěr

Cílem této práce bylo představit osobu Jana Mertla. Jan Mertl byl sociolog pražské sociologické školy. Vystudoval práva na Univerzitě Karlově, poté se stal úředníkem na pražském magistrátu. V roce 1932 Mertl habilitoval ze sociologie na Vysoké škole obchodní a v roce 1938 byl jmenován mimořádným profesorem. Během okupace nacisty byl místopředsedou Svazu pro spolupráci s Němci. Po válce byl obviněn z kolaborace a byl souzen. Těchto obvinění byl posléze zproštěn, k akademické kariéře se však už nevrátil. Zemřel při autonehodě v roce 1978.

Po stručném představení osoby a díla Jana Mertla jsem se věnoval jeho pohledu na sociologický výzkum. Jan Mertl vyznával přísně nehodnotící přístup. Upozorňoval na to, že jednostranný pohled je zavádějící a tvrdil, že existují pouze *totální sociální jevy* ve kterých jsou zastoupeny jednotlivé stránky sociální skutečnosti. Jako problematickou Mertl viděl *nedokonalost pojmového aparátu*, kdy podle něj většina pojmů je převzata ze sociálního života a tyto pojmy jsou tak citově a ideově zabarveny. Mertl také upozorňoval na problematiku získávání podkladů. Podle Mertla by bylo ideální používat informace sesbírané samotným autorem. Toto však také sám označil za v podstatě nemožné.

Důležitým tématem této práce jsou myšlenky Jana Mertla o státu a společnosti. Mertl tyto své myšlenky publikoval zejména v knihách *Byrokracie a Co s politickými stranami*. Jan Mertl prosazoval zejména fungující byrokratický aparát. Tvrdil, že aby stát mohl zasahovat do hospodářského, sociálního a kulturního života potřebuje loajální úřednictvo, které nebude vázané na politické strany, ale bude plně oddané státu. V knize *Co s politickými stranami* Jan Mertl sepsal svá doporučení pro vývoj Česko-Slovenska po událostech podzimu 1938. V tomto díle Mertl uvádí, že vidí z praktických důvodů demokracii jako jedinou možnost pro další vývoj. Uvádí ale také, že je potřeba změnit stranický systém. Doporučuje většinový volební systém s malými volebními okresy a aby strany byly kontrolovány státem, zda je jejich činnost v souladu se zájmy státu. Mezi další Mertlova doporučení patří reforma odborových hnutí na státem řízená syndikalistická hnutí, posílení prestiže administrativy, reforma volebních řádů a posilování pravomocí samosprávných zastupitelských sborů a správná výchova budoucích generací, tak aby mohly řádně vykonávat politické funkce. V dalších dílech se Jan Mertl mimo jiné zabývá typologií systému politického stranictví, dějinami politické teorie, ale také nacistickým Německem.

Vzhledem k tomu, že obvinění z kolaborace ovlivnilo Mertlův profesní život, rozhodl jsem se této problematice věnovat v mé práci podrobněji. Mertl byl na základě dekretů presidenta republiky obviněn, že se prohřešil proti národní cti a proti

povinnosti národní soudržnosti v době nesvobody a že spáchal zločiny proti státu. Obvinění byla vznesena kvůli Mertlově činnosti ve Svazu pro spolupráci s Němci a kvůli jeho publikační činnosti za 2. světové války. Soud ale Mertla zprostil obžaloby se zdůvodněním, že Mertlova činnost za okupace nebyla zcela dobrovolná a že Jan Mertl svojí prací pro Svaz zabránil tomu, aby jeho funkci vykonávala osoba, která by daleko více spolupracovala s Němci. Tomuto výsledku značně pomohly svědecké výpovědi ve kterých svědci uvedli, že se Jan Mertl snažil pomáhat stíhaným osobám. Důležité bylo také zhodnocení Mertlovy publikační činnosti. Zde zejména Mertlovi pomohla výpověď Dr. Otakara Machotky, který ve svém odborném posudku neshledal Mertlova díla jako závadná.

V závěru mé práce jsem se věnoval srovnání myšlenek Jana Mertla a nacistického Německa. Dospěl jsem zde k závěru, že podobnost mezi názory Jana Mertla a názory nacistických představitelů byla velice malá. Realita nacistické státu se také odlišovala od představ Jana Mertla. Jde zejména o propojení strany a státu a o rozhodovací pravomoci ve státě. V nacistickém Německu vše ovládal vůdce a NSDAP, podle Jana Mertla by naopak strany měly být podřízeny zájmům státu.

Při zpracovávání této práce jsem došel k názoru, že se Jan Mertl ve svém díle věnuje tématům, která jsou dnes stále aktuální. Jde zejména o jeho úvahy o volebním systému, korupci, odbornosti státní správy a financování politických stran.

8. Seznam literatury

Bauer, František (2008) *Mein Kampf očima historiků* (Praha: Nakladatelství XYZ).

Dekret presidenta republiky č. 16/1945 Sb. *O potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech*, v platném znění

Dekret presidenta republiky č. 105/1946 Sb. *O očištných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců*, v platném znění

Eisner, Pavel (1947) *Mythus XX. století Alfred Rosenberg a jeho dílo* (Praha: Jos. R. Vilímek).

Machotka, Otakar (2001) *Mezi domovem a exilem* (Praha: Maroli)

Malý dekret. *Spis Jana Mertla, signatura 18141/XVI, fond Malý dekret*. Dostupné v Archivu hlavního města Prahy

Mertl, Jan (1937). *Byrokracie* (Praha: Orbis).

Mertl, Jan (1938). *Co s politickými stranami* (Praha: Jan Laichter).

Mertl, Jan (1942b). Dante a říšská myšlenka. *Přítomnost XVII* (2), s. 15.

Mertl, Jan (1939a). *Dnešní Německo* (Praha: Orbis).

Mertl, Jan (1942a). Naše národní pospolitost v nové Evropě. *Venkov* (8. března 1942), s. 9

Mertl, Jan (1933). *Naše péče o nezaměstnané* (Praha: nákl. vl.).

Mertl, Jan (1939b). *O dnešním Německu* (Praha: Propagační knihovna Českého svazu pro spolupráci s Němci).

Mertl, Jan (1941). Péče o mládež v autoritativních režimech. *Práce a hospodářství* 11 (2), s. 24–26.

Mertl, Jan (1931). *Politické strany jejich základy a typy v dnešním světě* (Praha: Orbis).

Mertl, Jan (1940b). Pracovní řád v Říši a Itálii. *Práce a hospodářství* 1 (7), s. 119–120.

Mertl, Jan (1943). *Z dějin politického myšlení* (Praha: Orbis).

Mertl, Jan (1940a) Zásady sociální politiky v autoritativních státech. *Práce a hospodářství* 1 (5), s. 82–83.

MLS Praha (1946). *Spis Jana Mertla, signatura LS 4620/46, fond Mimořádného lidového soudu Praha*. Dostupné ve Státním oblastním archivu v Praze

Nešpor, Zdeněk R. (2012) Jan Mertl: sociolog-kolaborant, nebo oběť okolností? *Sociologický časopis* 48 (2), s. 343–365.

Nešpor, Zdeněk R. (2011) *Republika sociologů* (Praha: Scriptorium).

Süß, Dietrmar – Süß, Winfried (2012) *Třetí říše Úvod do studia* (Praha: Naše vojsko).

9. Resumé

Life and Work of Jan Mertl

Main goal of this work is to introduce Jan Mertl and his work. Jan Mertl was a Czech sociologist. He was born in 1904 and died in 1978 during a car accident. Main objects of his interest were state, political parties and bureaucracy. Jan Mertl was a supporter of strong state and good working bureaucracy. In this work I am describing his opinions about these topics. Jan Mertl was a member of the Prague sociologic school and he tried to do science impartially. One part of this work is description of his opinions to sociologic research. During the Nazi occupation, Jan Mertl was a vice-chairman of the Czech Union for collaboration with Germans, and after Second World War he was accused of collaboration with Nazis and he was judged. Due to the testimonies and an expert opinion of Dr. Otakar Machotka, Jan Mertl was at the end acquitted, but his academic career has ended. This matter is an important part of my work, because the accusation of collaboration seriously affected Mertl's life. In the end of this work I am comparing Mertl's opinions on state with Nazi's opinions. The reason why I decided to do this comparison is Mertl's accusation of collaboration. I wanted to discover how are Mertl's opinions similar with Nazi's opinions. During my work I came to the conclusion that Jan Mertl's work is still actual.